

De redacteurs hebben klaarblijkelijk niet gestreefd naar een gezamenlijke onderzoeksmethode en evenmin naar homogenisering van gebruikte termen. Zo valt op dat Walschap het modernisme zowel afviel (Brems) als erbij aansloot (Vanfraussen & De Geest), wat natuurlijk vooral komt door een onscherpe bepaling van het modernisme als literair-historisch concept. Dit ontbreken van een homogene visie is overigens allerminst een bezwaar voor de enigszins ingevoerde lezer. Dat verschillende door Walschap besproken buitenlandse auteurs (Dostojevski, Hamsun) in verschillende bijdragen opduiken en vanuit een iets ander perspectief worden belicht is minstens zo interessant. Een personenregister had de gebruiksvriendelijkheid van deze bundel dan ook aanzienlijk kunnen vergroten.

De hier besproken bundel doet verlangen naar een breed en systematisch opgezet onderzoek naar de presentie en receptie van buitenlandse literatuur in Vlaanderen en Nederland gedurende het interbellum, een periode immers van levendig literair grensverkeer. Walschap was bepaald niet de enige criticus die buitenlandse literatuur onder de aandacht bracht en daarbij programmatische doelen nastreefde. Voor een vergelijkend onderzoek naar de buitenlandreceptie in Vlaanderen levert *Gerard Walschap. Regionalist of Europeër* belangrijke bouwstenen aan.

Mathijs Sanders

Willem Frederik Hermans, *Volledige Werken 1. Romans*: Conserve. De tranen der acacia's, [ed. Jan Gielkens, Peter Kegel en Annemarie Kets]. Amsterdam: De Bezige Bij / Van Oorschot, 2005. – 788 pp. ISBN 90-2341-826-3.

Willem Frederik Hermans, *Volledige Werken 7. Verhalen en novellen*: Moedwil en misverstand. Paranoia. Een landingspoging op Newfoundland en andere verhalen, [ed. Jan Gielkens en Peter Kegel]. Amsterdam: De Bezige Bij / Van Oorschot, 2006. – 713 pp. ISBN 90-2341-982-0.

Wie het verzamelde werk van Willem Frederik Hermans wil uitgeven, moet geen liefhebber zijn van kleine, overzichtelijke karweitjes. De auteur bracht voor vrijwel elke herdruk van een zijner titels correcties aan, maar was daarbij soms onnauwkeurig en inconsequent, zeker in de spelling. Zo iets kan de editor tot wanhoop drijven. Toch zijn er inmiddels twee delen van de *Volledige Werken* verschenen, een deel (1) dat zijn eerste twee romans bevat (*Conserve* en *De tra-*

nen der acacia's) en een deel (7) met de eerste drie verhalenbundels: *Moedwil en misverstand*, *Paranoia*, en *Een landingspoging op Newfoundland en andere verhalen*. De *Volledige Werken* zijn geordend naar genre; daarbinnen wordt een chronologische presentatie aangehouden.

Het initiatief tot de editie van de *Volledige Werken*, een reeks die is begroot op 23 of 24 delen (afhankelijk van de hoeveelheid ongebundeld werk) en in het najaar van 2016 moet worden voltooid, is genomen door de Stichting Willem Frederik Hermans Instituut, 'geautoriseerd door de Erven Hermans', zoals voorin de hier besproken delen is vermeld. Het Huygens Instituut draagt de wetenschappelijke verantwoordelijkheid voor het project. De editeurs van de twee eerst uitgebrachte delen zijn: Jan Gielkens, Peter Kegel en Annemarie Kets-Vree. Grootmoedigheid (of een minder mooie eigenschap) kan laatstgenoemde, projectleider van beide delen, niet worden ontzegd, gelet op de harde kritiek waaraan Hermans haar editie van *Max Havelaar* onderwierp (zie *Malle Hugo*). De editeurs hebben de modernste technieken ingezet: de relevante drukken zijn verfilmd, gedigitaliseerd en vervolgens gecollationeerd met het programma 'Collate', dat Peter Robinson ontwikkelde voor zijn onderzoek naar de manuscripten van *Cantebury Tales*.

Behalve het literaire werk zullen de *Volledige Werken* een deel met 'Beeldend werk' (vermoedelijk foto's en collages) omvatten, een deel 'Werk van anderen' (de bloemlezing uit het werk van Focquenbroch en de vertalingen die Hermans maakte), drie of vier delen 'Ongebundeld werk' en een deel 'Overig werk'. In dit laatste deel zullen onder meer drie van de vier 'thrillers' worden opgenomen die Hermans kort na de oorlog schreef onder het pseudoniem Fjodor Klondyke. *De leproos van Molokai* ontbreekt, hoogstwaarschijnlijk omdat de editeurs dit verhaal beschouwen als een eerste versie van het gelijknamige verhaal in *Drie melodrama's*. Hermans handhaafde niet alleen de titel, maar bleef in zijn bewerking dichter bij het origineel dan in het geval van *De demon van ivoor*, dat voor deze verzamelbundel werd omgewerkt tot 'Hermans is hier geweest'. De handelwijze van de editeurs is consequent, wat minder geldt voor het wel opnemen in 'Overig werk' van het studieboek *Erosie* en het versmiden van andere vruchten van Hermans wetenschappelijke arbeid, zoals zijn inaugurele rede *Het zonale beginsel in de geografie*.

Aan het einde van elk deel ('Ten slotte') wordt in enkele bladzijden verantwoording afgelegd van de wijze waarop de *Volledige Werken* wor-

den uitgegeven. Zij bieden ‘van alle publicaties van Hermans een betrouwbare, wetenschappelijk verantwoorde tekst’. In principe fungeert daarbij de laatste door de auteur geautoriseerde uitgave als basistekst. Een keuze die bijval verdient, gelet op Hermans’ niet aflatende bemoeienis met de herdrukken van zijn werk. De editoren zuiverden de tekst van onbedoelde fouten, een categorie die in de praktijk soms moeilijk te onderscheiden zal zijn van geïntendeerde veranderingen. Hermans was soms inconsequent, zoals zijn spelling uitwijst, die verschillende opvattingen weerspiegelt. Terecht zijn de editoren niet tot uniformering overgegaan, maar hebben zij ook hier de *Ausgabe letzter Hand* gerespecteerd.

In een bespreking die Frans A. Janssen in 1995 in het *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* wijdde aan *Naar de letter. Handboek editiewetenschap*, geschreven door Marita Mathijssen, onderscheidt hij twee hoofdtypen in de editiewetenschap. De historisch-kritische editie wil de groei van een werk laten zien door alle versies ervan weer te geven in de volgorde van ontstaan. Daarom heeft dit van origine Duitse editietype een voorkeur voor een vroege versie als basistekst.

Het tweede hoofdtype, de tekstkritische editie, schenkt weliswaar aandacht aan de genese van de tekst, maar wil vooral recht doen aan de intentie van de auteur en gebruikt daarom als basistekst bij voorkeur ‘de laatste door de schrijver actief geautoriseerde versie’ (Janssen 1995, p. 246).

Tot welk editietype kunnen de *Volledige Werken* worden gerekend? In de ‘Algemene verantwoording’, te vinden op de website (www.wfhermansvolledigewerken.nl) die het project ondersteunt, wordt de editie aangemerkt als een leeseditie, een uitgave die bestemd is voor een groot publiek. Maar daarmee is geen keuze gemaakt tussen historisch-kritische en tekstkritische editie, al lijkt het grote publiek het meest gediend met het laatste type. De keuze voor de laatst geautoriseerde versie als basistekst past bij de tekstkritische editie, maar de toevoeging aan elk deel van een ‘Commentaar’, waarin per titel de ontstaans- en publicatiegeschiedenis uit de doeken wordt gedaan, wijst in de richting van het andere hoofdtype. Het betreft kennelijk een mengvorm, waaraan het feit debet zal zijn dat Kets-Vree als projectleider optreedt. Haar, door Hermans zo gesmade, uitgave van *Max Haveelaar* ‘noemt zichzelf weliswaar historisch-kritisch maar onderscheidt zich nauwelijks van het tekstkritische type’ (Janssen 1995, p. 247).

Bij het gekozen editietechnische uitgangspunt voor de *Volledige Werken* past een kritische

kanttekening. Elke geïnteresseerde in het werk van Hermans, en zeker de onderzoeker daarvan, zal de ontstaans- en publicatiegeschiedenis geboeid lezen, vooral omdat daarin overvloedig wordt geciteerd uit bronnen die berusten in Hermans’ rijk gevulde, maar slechts voor enkele uitverkorenen toegankelijke archief. Deze concentratie op de genese van de tekst is echter niet in de geest van de auteur die in de inleiding, getiteld ‘De hollerithkaart’, tot de *Bibliografie van de verspreide publicaties van Willem Frederik Hermans* (1972), samengesteld door Frans A. Janssen en Rob Delvigne, schrijft: ‘Ik zou willen dat alle oude drukken van boeken die in verbeterde vorm herdrukt zijn, als bij toverslag tot stof uiteenvielen, ook al gaat het maar om een komma.’ Zou het niet beter zijn geweest het huidige genetische commentaar te vervangen door een beschouwing waarin in kort bestek de interpretatieve stand van zaken van elke titel wordt weergegeven? Een dergelijk interpretatief commentaar zou ook voorkomen dat een opmerking als de volgende, gemaakt op de website, in de lucht blijft hangen: ‘Veel van het raffinement in de vervlechting van thema’s en motieven dat zo kenmerkend is voor ‘Het behouden huis’ ontbreekt nog in het typo-script.’ De ontstaans- en publicatiegeschiedenis kan dan verhuizen naar de website, waar nu toch al de overlevering en bezorging van de tekst worden gedocumenteerd.

En nu ik toch aan het verplaatsen ben, en op gevaar af ondankbaar te lijken, de gevallen waarin het einde van een bladzijde samenvalt met een witregel (die daardoor onzichtbaar wordt), verdienen vermelding in het papieren deel van de editie en niet op de website. De lezer moet terstond kunnen zien, zonder een gang naar de computer, hoe de tekst die hij leest is geleed.

De *Volledige Werken* van Willem Frederik Hermans zijn fraai uitgegeven en zowel beschikbaar in een luxe editie als in een publiekseditie. De opmerkingen die ik heb gemaakt, doen weinig af aan mijn waardering voor deze uitgave. Op naar 2016.

G.F.H. Raat

Margriet Christien van der Waal, *The battle over the books. Processes of selection in the South African literary field*. z.p. z.u. Proefschrift Groningen 2006. – V+276 pp.

De literatuur is in dit boek geen hoofdzaak. Van der Waal wil laten zien hoe men door middel van literatuur, in het bijzonder door selectie aan te brengen en te canoniseren, macht uitoefent in de